

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'35"1990"

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2021.34.250147>

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

ORCID 0000-0002-6727-1265

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: myk_ivan@ukr.net

ПРАВОПИСНА ПРАКТИКА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: «УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС» 1990 РОКУ

Значення стабільної орфографії для духовної культури – велетенське, адже правопис забезпечує міцність норми (кодексу) літературної мови, сприяє освіті й усталенню грамотності громадян.

Василь Німчук

Статтю присвячено характеристиці особливостей становлення українського орфографічного кодексу доби незалежності. З'ясовано методологію «Українського правопису» 1990 року, встановлено систему графічних, орфографічних та пунктуаційних нововведень, що стосується кожної з них, у проекції на випрацювану традицію. Виняткову увагу приділено останнім правописним новаціям, які систематизовано та погруповано за різними критеріями й представлено у вигляді своєрідного довідника для тих, хто вивчатиме або досліджуватиме еволюцію найсучасніших орфографічних і пунктуаційних норм. Проаналізовано правописні дискусії, які точаться й нині, доведено, що стихійна критика орфографічної системи різних періодів її розвитку поступово набула конструктивного характеру, трансформувалася із зони екстралінгвальності, зокрема з політичної сфери, у власне мовну зону із жорстко регламентованими законами, опертими на попередній правописний досвід і на сучасну лінгвопрактику. Акцент зроблено на тому, що одним із першочергових нагальніших завдань є створення єдиного правопису для всіх українців материкової України й діаспори, який слугуватиме важливим консолідувальним чинником нації.

Ключові слова: «Український правопис» 1990 року; правописні норми; засадничі принципи правопису; реформування орфографічної системи; «скрипниківський» правопис; єдиний правопис для всіх українців світу.

У житті будь-якої етнічної спільноти виняткову роль відіграє правопис. Він є одним із її найважливіших консолідувальних чинників. Орфографію, як і мову загалом, вирізняє динамізм, тобто в різні історичні періоди правописні норми еволюціонують, нерідко виявляючи суперечливий характер. Зміни, що стосуються орфографії, нині почастишали у світовій практиці. Згадаймо хоча б недавні реформування німецького, португальського, азербайджанського, казахського, туркменського, білоруського правописів. Цей процес пов'язаний із дією екстра- й інтралінгвальних чинників, з-поміж яких особливе місце відведено мовному контактуванню, що, з одного боку, віддзеркалює економічні, культурні, політичні зв'язки між державами, а з іншого, – передбачає механізм адаптування в мові-реципієнті запозичень із мови-донора й цим самим доводить, що корпус кожної мови

репрезентують питомі складники, тобто ті, що сформувалися на її власній базі чи успадковані з мови-джерела, і безпосередні або опосередковані запозичення.

Українська мова має давню – понадтисячолітню – орфографічну традицію, аналіз якої – проблема не з нових, однак й не з тих, які знайшли в науці своє остаточне розв'язання і не потребують надиктованих внутрішніми та зовнішніми суспільно-політичними трансформаціями, власне мовними причинами уточнень, коментувань або й контрастних оновлень. Мовознавець В. В. Німчук виокремлює три умовні, але важливі етапи в історії становлення нашого правописного кодексу:

I. Давньокиївський (X–XIV ст.).

II. Староукраїнський (остання чверть XIV – XVIII ст.).

III. Новоукраїнський (XIX–XXI ст.) (*Історія українського правопису...*, 2004, с. 5).

Основою формування давньокиївського правопису була старослов'янська орфографія, що прийшла в Київську Русь після прийняття християнства. Щодо староукраїнського періоду, то він нерозривно пов'язаний із іменем видатного лінгвіста, знаного письменника, відомого церковного й освітнього діяча Мелетія Смотрицького (70-ті роки XVI ст. – 1633), який нормалізував правопис церковнослов'янської мови української редакції. Його «Грамматики...» була основним підручником церковнослов'янської мови в багатьох слов'янських країнах. Саме Мелетій Смотрицький увів нову букву на позначення дзвінкого проривного задньоязикового приголосного – г, запропонував правила використання літер на позначення голосних і приголосних звуків, правила вживання великої літери, правила слов'янської пунктуації. Норми Смотрицького «досить швидко набули всеукраїнського визнання. Їх пристосували до своїх потреб і інші слов'яни, які зберігали Кирило-Мефодіївські традиції» (Німчук, 2002, с. 5-6); «з невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов'ян там, де в літургію не введено живих національних мов... все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) – аж до середини XIX ст.» (*Історія українського правопису...*, 2004, с. 6). Особливість новоукраїнського періоду полягає в тому, що в Україні, якій випало перебувати у складі різних держав, панував правописний різнобіт: «кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка», «максимовичівка» й ін. Ці орфографічні системи об'єднують різні принципи – історико-етимологічний («максимовичівка») і фонетичний («кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка»). Системне впорядкування українського правопису припадає на початок XX століття. Особливим для української орфографії є 1918 рік, коли вийшли у світ «Головні правила українського правопису», які, на жаль, не знайшли свого практичного втілення. Отож знаковішими слід уважати наступні роки, зокрема 1919, коли АН схвалила «Найголовніші правила українського правопису», та 1921, коли вони були видані й послужили надійною базою для всіх майбутніх орфографічних систем – 1928, 1933, 1946, 1960, 1990, 1993, 2019 рр. Ці системи в різні роки ґрунтовно і принагідно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: Б. Ажнюк, Д. Баранник, А. Бурячок, І. Варченко, І. Вихованець, С. Головащук, А. Горняткевич, К. Городенська, А. Грищенко, О. Гузар, Й. Дзендзелівський, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Г. Колесник, А. Москаленко, В. Німчук, І. Огієнко, Г. Півторак, П. Плющ, Л. Полюга, О. Пономарів, Н. Пуряєва, В. Русанівський, О. Синявський, О. Тараненко, П. Тимошенко, Н. Тоцька, І. Фаріон, Ю. Шевельов, М. Штець, Ф. Шумлянський, П. Чучка, І. Ющук та ін.

Метою нашої розвідки є аналіз «Українського правопису» 1990 року.

Відомо, що національне оновлення, яке спричинила горбачовська перебудова, розпочиналося з мовного питання – з ухвалення Закону «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 року) і реформування української орфографії. З-поміж найсутніших чинників, що зумовили з'яву чергової редакції правопису, – передусім відновлення історичної справедливості, тобто повернення до активного вжитку штучно вилучених власне українських норм, а також тих, які з'явилися під впливом російської мови і, зрозуміло, дисонували, часто навіть контрастували з українською традицією, що приречена була на те, аби губитися в часі. На порядку денному опинилися самі собою й такі актуальні питання, як зближення світського правопису з конфесійним, узгодження діаспорної орфографічної традиції з материковою. Важливо наголосити, що 1990 року на I Міжнародному конгресі українців було заявлено про створення для всіх українців світу фундованого на засадах соборності правопису. Збігло 30 літ, але цей благородний намір, на жаль, так і не зреалізувався.

«Український правопис» 1990 року не виник на голому місці й не став абсолютно новою орфографічною моделлю. Він органічно продовжив норми, закладені в попередніх виданнях. Найбільше над цим орфографічним кодексом потрудилася робоча група у складі мовознавців А. Бурячка, С. Головащука, Г. Колесника. Вона керувалася такими випрацьованими Орфографічною комісією при відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР загальними настановами: «1) не змінювати традиційної української графіки, відновивши традиційне розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) по можливості спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери й под., – тобто тих правописних моментів, які не регулюються мовною структурою; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей» (Український правопис, 1990, с. 3).

Правописна комісія АН УРСР, до якої ввійшли провідні вчені-мовознавці, письменники, педагоги, на своєму засіданні 31 жовтня 1989 року ухвалила такі основні орфографічні нововведення:

Відновлення літери **г**, що передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давньозапозичених та зукраїнізованих: *аґрус, гави, газда, гандж, ганок, гатунок, гвалт, гвалтувати, гелати, гедзь, гелотати, герготати, герготіти, глгнути, гирлига, глей, гніт* (у лампі), *госель-могель, грасувати, грати* (іменник), *гратчастий, гречний, гринджоли, ґрунт, гудзик, гуля, джигун, дзиґа, дзиґлик* тощо й похідні від них, а також у прізвищах *Галаган, Гудзь* і под. (Український правопис, 1990, с. 20).

«... Повернення до алфавіту літери **г** (п'ятої літери), – слушно зауважує Б. Ажнюк, – дозволить запобігти штучному збідненню фонетичної системи української мови: не секрет, що під впливом орфографії непоодинокую стала асимільована вимова вищенаведених слів – *ганок, гудзик, гуля* і т. п., хоча за правилами української орфоепії вимова з [г] була нормативною ... До того ж уживання цього знака має значну писемну традицію як у західноукраїнських землях, так і на Наддніпрянщині» (Ажнюк, 1990, с. 74).

Уживання великої букви в назвах культових книг (*Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов*), релігійних понять (*Бог* (але *боги*), *Божа Матір, Син Божий, Святий Дух*), релігійних свят і постів (*Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Тепло Олексі, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка*) (Український правопис, 1990, с. 59-60).

Закріплення за кличною формою статусу кличного відмінка з притаманною йому формою вираження: *дружино, душе, мріє, бабусю* (Український правопис, 1990, с. 71); *баби, робітниці* (там само, с. 73); *батьку, слухачу, Петре, бійцю, шевче, малярє, Глібов і Глібове, Києє* (там само, с. 79); *брати, товариші; вісте, любове; ночі, матері* (там само, с. 82); *галченя, курча* (там само, с. 83); *гусята, телята* (там само, с. 84).

Передача французького **и** українським **у**, а не **ю** у слові *журі*, прізвищах *Жуль Верн, Жусьє* та похідних від них утвореннях – *жуль-вернівський* (Український правопис, 1990, с. 107, 104, 120, 108).

Написання разом складних іменників – загальних або власних назв, які мають у своїй структурі частину **пів-**: *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півкіло, півмісяць, півогірка, пів'яблука; пів-Європи, пів-Киева* (Український правопис, 1990, с. 35).

Написання з апострофом оніма *В'ячеслав*, апелятивів на зразок *пів'ящика, пів'ями, дит'ясла та ін.* (Український правопис, 1990, с. 11-12).

Уживання неподвоєних букв на позначення приголосних у невідмінюваних загальних назвах іншомовного походження: *анали, бароко, беладона, бравісимо, інтермецо, лібрето, піанісимо, стакато, фортисимо* (Український правопис, 1990, с. 104).

Відсутність подвійної йотації в загальних назвах іншомовного походження: *конвеєр, параноя, секвоя, феєрверк* [але: *Гавайї, Гойя, Савойя, Фейєрбах; майя* (народність), *фойє*] (Український правопис, 1990, с. 105).

Поширення «правила дев'ятки» на окремі апелятиви (*бравісимо, піанісимо, фортисимо*) (Український правопис, 1990, с. 106, 104).

Написання **и** в географічних назвах іншомовного походження з кінцевим **-ида, -ика** (Флорида, Корсика, Мексика), після шиплячих приголосних (Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Йоркшир, Чикаго, Чилі), із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (Мавританія, Мадрид), за традиційною вимовою (Бастилія, Бразилія, Вавилон, Ватикан, Братислава, Сардинія, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет) та в похідних від них утвореннях (сирієць, сирійський; скандинавець, скандинавський) (Український правопис, 1990, с. 106-107).

Запровадження нового розділу «Складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники», де пояснено «правопис таких українських та іншомовних імен, як Іван Волове Око, Гай Юлій Цезар, Людвіг ван Бетховен, Отто фон Бісмарк, Шон О'Кейсі, Анрі де Сен-Сімон, дон Педро, але Дон Жуан, Дон Кіхот – відомі літературні герої (пор. **донжуан** – загальна назва), Нур ед Дін, Кім Ір Сен, Ден Сяопін, Ізмаїлбей, Турсунзаде. Прикметники від складних особових імен, що пишуться через дефіс, зберігають це написання, наприклад, *сен-сімонівський* (від Сен-Сімон). Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських, індонезійських особових імен пишуться разом: *маоцзедунівський* (від Мао Цзедун), *кімірсенівський* (від Кім Ір Сен). Прикметники від прізвищ типу *Д'Артаньян* зберігають апостроф після частки – *д'артаньянівський*, похідні від прізвищ зі службовими словами *ван, фон* (ван Бетховен, фон Бісмарк) утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*, похідні від *де Голль* – *деголлівський, Нур ед Дін* – *нуреддінівський*. Від ряду складних іменних форм прикметники не утворюються, наприклад: *Марко Вовчок, Гулак-Артемівський, Річард Левове Серце, Керогли, Осман-паша тощо*» (Ажнюк, 1990, с. 75).

Написання частки **не** в ролі префікса в іменниках – власних назвах із дефісом (*не-Європа*), а в загальних – разом (*нелюдина, неістота*) (Український правопис, 1990, с. 48).

Зміни у правописі прикметникових форм, які мають у своїй основі суфікс **-ськ(ий)** і утворені від найменувань народів та географічних назв із кінцевим приголосним: *г, ж, з + -ський* ♦ *-зький*: *Гаага – гаазький, Данціг – данцізький, Лейпціг – лейпцізький; с, х, ш + -ський* ♦ *-ський*: *Карабах – карабаський, Кандалакша – кандалакський* (Український правопис, 1990, с. 127).

Конкретизування семантичних типів іменників другої відміни чоловічого роду на приголосний, які мають закінчення **-у** (у твердій і мішаній групі), **-ю** (у м'якій групі) у родовому відмінку однини. Ідеться про 1) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокзалу, ганку, даху, заводу, залу, замку, каналу, коридору, магазину, мезоніну, метрополітену, молу, палацу, поверху, сараю, тину, універмагу, шинку*, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа, гаража, куреня, млина, хліва; -а (-я)* вживається також в іменниках – назвах архітектурних деталей: *карниза, еркера, портика*; 2) переважну більшість слів зі значенням місця, простору тощо: *абзацу, валу, байраку, краю, лиману, луку, майдану, рову, ручаю, світу, уривку, яру*, але: *горба, хутора* тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліска, майданчика, ставка, ярка*; 3) назви почуттів: *болю, гніву, жалю, страху*; 4) найменування процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авралу, бігу, винятку, галасу, грипу, дисонансу, догмату, достатку, екзамену, експорту, екскурсу, звуку* (але, як термін *звука*), *ідеалу, інтересу, канону, кашлю, клопоту, колоквиуму, комунізму, конфлікту, крику, лету* (льоту), *мажору, міражу, мінімуму, модусу, моменту, принципу, прогресу, процесу, реалізму, регресу, рейсу, ремонту, ритму, руху, світогляду, сорту, соціалізму, спорту, способу, стиду, стогону, тифу, толку, хисту, ходу, шуму*, але: *ляпаса, ривка, стрибка, стусана*; 5) терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: *аналізу, електролізу, імпульсу, синтезу, ферменту*, а також літературознавчі терміни: *альманаху, епосу, жанру, журналу, міфу, нарису, образу, памфлету, роману, стилю, сюжету, фейлетону* тощо; 6) назви ігор і танців: *баскетболу, вальсу, волейболу, краков'яку, танку, танцю, тенісу, футболу, хокею*, але: *гопака, козака*» (Український правопис, 1990, с. 74-75).

На рівні розгляданої відмінкової парадигми відбулися деякі перегрупування. Відповідно до «Українського правопису» 1960 року закінчення **-а, -я** мають багатоскладові іменники *березняка, вишняка, чагарника* (Український правопис, 1960, с. 78-79), тоді як в «Українському правописі» 1990 року вирізнені лексеми ввійшли до розряду збірних понять, які мають закінчення **-у, -ю** (Український правопис, 1990, с. 74).

Українське суспільство неоднозначно зреагувало на орфографічні новації: одні з них сприйнялися нейтрально, тоді як інші викликали тривогу, навіть спротив. Розгорнулася жвава полеміка, яка подеколи ставала аж занадто емоційною. Шпальти всеукраїнських і

крайових періодичних видань рясніли публікаціями, що безпосередньо стосувалися проблем нового правопису. Їхні автори – учені, педагоги, працівники засобів масової інформації, прості українці, яким болить майбутнє молодій державі. Від окремих людей і цілих колективів надходили різноманітні пропозиції. Так, учителі Полтавської області у своєму листі до міністра народної освіти Івана Зязюна обурювалися тим, що їх «позбавили права висловити свої думки щодо доцільності або недоцільності запропонованих ученими змін в “Українському правописі”», що «попри всі заклики преси і громадськості автори правопису знехтували думкою вчителів». Вони вимагали «не впроваджувати новий правопис доти, доки його не буде обговорено ... на сторінках газети “Освіта” та журналу “Українська мова і література в школі”», зобов’язували високопосадовця особисто втрутитися в цей процес (*Просимо прислухатися!* 1991). У багатьох публікаціях ішлося про фінансові питання, про те, «чи підрахував хтось, скільки вже ж таки грошей треба витратити, щоб упровадити новий правопис?» (Кравченко, 1990а). Були серед опонентів і такі, які говорили про витрату мільярдних сум на перевидання фундаментальних праць (творів класиків марксизму-ленінізму, енциклопедій, підручників, географічних карт тощо) новим варіантом правопису (Никончук, 1990). Часто звучали прямо-таки шантажувальні факти про його якість. У новому правописі нібито «втричі збільшено кількість винятків, нововведення порушують Закон про мову в Українській РСР. У змінах немає системи, вони непослідовні, часто зроблені без урахування етимології слова. Нововведення віддаляють нашу мову від мови української діаспори ... нагадують слова з помилками учня-семикласника» (Щітківська, 1991b). Опоненти нового правопису доводять з усіх сил, що реформування орфографічної системи, яке здійснює найвищий лінгвістичний орган держави, – справа безперспективна і скороминуча. «Не переучуйтеся, не перелаштовуйте свою свідомість, – патетично звертаються вони до українського люду. – Погортайте третє видання правопису і заховайте в шухляду до кращих часів. А вони не за горами: на першому конгресі Міжнародної асоціації українців, який 1990 року відбувся у Києві, створено Міжнародну орфографічну комісію, яка вироблятиме нові перли, спільні для України й діаспори» [там само].

Суспільного розголосу набула публікація «Реформа ... похашцем» у газеті «Радянська освіта». Її авторку – З. Рожченко – хвилює те, що орфографічні новації, які пропонує Інститут мовознавства, не стали доступними широкому загалові, що в нашій уже незалежній державі знають більше про зміни у французькому правописі, ніж в українському. Авторка свідомо того, що 140 примірників накладу нового правопису замало, якщо орієнтуватися на «всю філологічну Україну», вона закликає кожного зацікавленого висловити свої міркування й переконує, що це позитивно вплине на непростий процес випрацювання орфографічних норм. У статті подано коментар до окремих змін з авторськими аргументами. Зняття подовження приголосних у словах *барокко*, *стаккато*, *інтермеццо*, *бравіссімо*, *фінни*, *фортіссімо* нібито означатиме не що інше, як протистояння вимові, «тим більше, що в свідомості вже складається певний стереотип написання». Критично оцінено новації, пов’язані з уніфікацією правил правопису російських прізвищ, поширенням «правила дев’ятки» на географічні назви, прізвища, упровадженням написання разом, із дефісом та апострофом слів, що містять початковий елемент *тів*. Загальний висновок такий: «Здається, щодо фіксації форм *Рівне*, *Мукачів*, *Гельсінкі*, *Сян* проблем не буде, вони вже є сучасною нормою. А ось щодо інших моментів можна й посперечатися» (Рожченко, 1990).

Газета, про яку йдеться, запропонувала читачам анкету такого змісту: 1. Чи є сьогодні, на вашу думку, необхідність у новому варіанті українського правопису? 2. Чи слід надрукувати в «РО» проект змін у правописі? 3. Які проблеми українського правопису ви хотіли б розв’язати негайно? Коротко напишіть про це. 4. Де ви працюєте? 5. Чи маєте ви філологічну освіту? (Рожченко, 1990).

Невдовзі в «Радянській освіті» з’явилася рубрика «Новий український правопис: яким йому бути?» (*Новий український правопис...*, 1990) як своєрідна реакція на анкету. Завідувач відділу вищих навчальних закладів і науки О. Кравченко, котрий назвав нову редакцію «Українського правопису» «справжнісінькою революцією в людському мозку!» (Кравченко, 1990b), повідомив, що на анкету відгукнулися вчителі й викладачі інститутів та університетів, редактори, коректори, журналісти, директори шкіл. Думки їхні, як і варт було сподіватися, розбіглися.

Так, завідувач кафедри стилістики Київського університету Олександр Пономарів підтримав наміри Інституту мовознавства, лінгвістично вмотивував новації, заявивши, що всі «запропоновані орфографічною комісією зміни сприятимуть удосконаленню української правописної системи. До них треба звикати. Якась незручність триватиме лише певний час. Але до кращого звикають неважко» (Пonomарів, 1990). Подібну думку висловили львівські науковці Т. Панько, З. Терлак, Н. Захлюпана, М. Білоус, В. Пілецький, І. Ощипко. Вони загалом погодилися з пропонуваними змінами, навіть конкретизували окремі з них, як-от: «...“правило дев'ятки” доцільно поширити не тільки на загальні, а й на власні назви». Апеляція згадуваної З. Рожченко до широких верств населення щодо змін у правописі видається цим лінгвістами «не цілком коректною», бо вона «прерогатива передовсім вузького кола фахівців, які глибоко знають історію створення українського правопису і наукові засади вироблення правописних норм». Прикрим, на їхню думку, є і той факт, що З. Рожченко «намагається підігнати правопис українських слів під фонетичну й граматичну систему російської мови, як це практикувалося в попередні роки» (Панько, Терлак, Захлюпана, та ін., 1990). Застереження іншого взірця надійшли від завідувача кафедри української мови Ужгородського державного університету І. Сабадаша й завідувача кафедри української мови Житомирського державного педагогічного інституту М. Никончука. І. Сабадаш погоджується із З. Рожченко в тому, що з новим орфографічним кодексом треба ознайомити широку громадськість, констатує, що правописній комісії «слід було б прислухатися» до висловлених ним та його колегами пропозицій і «не вдаватися до амбіцій» (Сабадаш, 1990). М. Никончук запевняє, що «проект створений тими вченими, яким нічого робити в Інституті мовознавства і які взяли за суспільно непотрібну справу, а вірніше – шкідливу». На його погляд, немає жодних підстав «так кардинально міняти правопис. Краще йти по тому шляху, по якому йшли до цього часу – вносити поступові зміни» (Никончук, 1990).

Вир дискусій, які точилися навколо нового орфографічного кодексу, захопив газету «Освіта». Вона не раз ставала на бік тих, хто критикував його, що засвідчують хоча б такі опубліковані матеріали: «переважна більшість освітян і працівників вищої школи не готова впроваджувати новий правопис», «читачів обурює позиція його авторів і видавців, які відверто проігнорували думку мовників-практиків, “не помітили” численних застережень, зроблених учителями, викладачами вузів, журналістами, редакторами книжкових видавництв у пресі» (цит за: Русанівський, 1991). Багатьом добре запам'яталася вміщена в аналізованому періодичному виданні стаття «Право писати неправильно» Т. Щітківської, наукового редактора видавництва «Українська Радянська Енциклопедія» (Щітківська, 1991b). Ця авторка, за словами Віталія Русанівського, очолила «когорту борців» проти нової редакції «Українського правопису» (Русанівський, 1991; Щітківська, 1991a; Щітківська, 1991b). У згаданій публікації висловлено критичні зауваження стосовно окремих орфографічних нововведень. Авторка наголошує, що в правописі 1990 року катастрофічно збільшено кількість винятків. Це продемонстровано, зокрема, на прикладі написання і після приголосних в особових іменниках та географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова (*Едінбург, Крит, Россія*). Аналізоване правило у словникові Г. Голоскевича представлено лише 4 прикладами (*Асирія, Вавилон, Ватикан, Сирія*). До 13 винятків (*Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Великобританія, Париж, Рига, Рим, Єгипет, Єрусалим, Палестина*) ((*Український правопис*, 1960, с. 118), які зафіксовано в «Українському правописі» 1960 року, додалося ще 24 (*Алжир, Бастилія, Братислава, Вавилон, Ватикан, Вашингтон, Корсика, Сирія, Сицилія* та ін.) в «Українському правописі» 1990 року (*Український правопис*, 1990, с. 101-102). Висновок Т. Щітківської категоричний: «теорія “икання” надумана». Негативно оцінено написання *е* в російських прізвищах після *р* у суфіксах *-єв, -єєв* (*Андреев*). Схарактеризовано й інші конкретні зміни, більшість із них, на думку авторки публікації, є алогічними, несистемними, складними для засвоєння, отже, і безперспективними (Щітківська, 1991b).

Зі своїм словом до «ласкавого чительника» через газету «Освіта» звернувся голова Орфографічної комісії В. Русанівський. Його стаття «Ще одна азбучна війна?» (Русанівський, 1991) – це передусім відповіді на закиди, уміщені в щойно проаналізованій публікації Т. Щітківської. Віталій Макарович коментує ухвалені правила правопису власних імен, чітко

орієнтуючись на транскрипцію і транслітерацію та встановлюючи відмінність між ними. Він наголошує на тому, що з об'єктивних причин у новій редакції розширені правила написання слов'янських прізвищ, умотивовує потребу в розділі «Складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники», в оновленні способу передавання прикметникових закінчень, які входять до складу слов'янських географічних назв (*Банська Бистриця, Нові Замки, Стальова Воля, Чеський Крумльов*), в узаконенні відмінювання лише другої частини в географічних назвах із двох-трьох іменників або іменника та присвійного прикметника (*Алма-Ати, Баден Бадена, але Кончі-Заспи, Пущі Водиці*), у розширенні «икання» (*Бразилія, Алжир*) головно через ту причину, що «український народ так вимовляє ці назви». Пояснено й інші зміни, зокрема місце **ь** в абетці з огляду на те, що «всі кириличні алфавіти, зведені в єдину матрицю, застосовувану в комп'ютерній техніці, повинні мати однакову послідовність» (там само).

Цікавою і дивною з висоти дня натеperішнього видається позиція, яку зайняла «Літературна Україна». Опоненти правопису звинувачували редакцію тижневика в тому, що вона «як води в рот набрала з приводу поспішного введення в ужиток нового» орфографічного кодексу (*Право писати неправильно...*, 1991). Після цієї критики газета запевнила своїх читачів, що *писатиме так, як вони звикли, як їх навчали у школі*. Трибуна письменників України заговорила про малий наклад правопису, про «численну армію фахівців», яка має сідати за парти й вивчати нові або перероблені правила та студіювати сонмище винятків, про відсутність словників і перспектив виходу їх у світ найближчим часом тощо.

Надруковані в Україні й за її межами критичні огляди, побажання, пропозиції, рекомендації тощо вмістяться не в один том, який із цікавістю читатимуть різні люди й сьогодні, оскільки компромісу в царині правопису навіть у материковій Україні, не кажучи вже про діаспору, не знайдено. Вельми промовистим є той факт, що навіть учені-мовознавці мають полярні погляди на ту або ту орфографічну норму.

Важливо наголосити на одному досить-таки показовому моментові: у добу незалежності запанував правописний хаос, який, на превеликий жаль, не перепинився й дотепер. Різні видавництва послуговуються «своїми» орфографічними системами, окремі телеканали вдаються до колишніх норм, незважаючи на чинний правописний кодекс, урешті, деякі авторитетні люди, оприявнюючи науковий, мистецький, художній чи інший набуток, сміливо заявляють про власні орфографічні вподобання. Зрозуміло, цього в державі, основними принципами функціонування якої є верховенство права та верховенство закону, не може бути. Маємо підстави сміливо говорити, що в Україні йде азбучна війна, яка вже мала місце в нашій наповненій суперечностей історії писемності. «Впровадженню нового правопису не могли зарадити навіть спеціальні директиви урядових інстанцій (річ нечувана для попередніх українських правописів, починаючи від 1933 р., які впроваджувалися негайно і жодним чином не могли бути порушені), – слушно наголошує О. О. Тараненко. – Інструкції командно-адміністративної системи у сфері духовного життя на цей час уже перестали діяти, а якісь інші імперативи їм на зміну в нашій свідомості не з'явилися» (Тараненко, 1995, с. 4).

Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі методології «Українського правопису» 1993 року, «Українського правопису» 2019 року¹⁾.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ажнюк Б. М. Український правопис в оновленому виданні. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 2. С. 74–75.
- Історія українського правопису XVI–XX століття : хрестоматія / упоряд. : В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Наук. думка, 2004. 582 с.
- Кравченко О. Маски знято, або Як мовознавство підмінюють політиканством. *Радянська освіта*. 1990. 29 черв. С. 2.
- Кравченко О. Рятуйте «Сирію»! *Радянська освіта*. 1990. 18 трав. С. 1.
- Никончук М. Для кардинальних змін нема підстав. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 2.
- Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. ст. / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2002. 112 с.

¹⁾ Статті, присвячені цим проблемам, будуть опубліковані в наступних числах пропонованого видання.

- Новий український правопис: яким йому бути? *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 1, 2–3.
- Панько Т., Терлак З., Захлюпана Н., Білоус М., Пілецький В., Ощипко І. На Україні Сирії нічого не загрожує. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Пономарів О. А, я за зміни. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Право писати неправильно. *Літературна Україна*. 1991. 15 серп. С. 3
- Просимо прислухатися! Відкритий лист до міністра народної освіти УРСР. *Освіта*. 1991. 18 черв. С. 2.
- Рожченко З. Реформа ... похапцем. *Радянська освіта*. 1990. 18 трав. С. 1.
- Русанівський В. Ще одна азбучна війна? *Освіта*. 1991. 18 черв. С. 2.
- Сабадаш І. А слід би прислухатися... *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Тараненко О. О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 3–8.
- Український правопис. 2-ге вид., випр. й доп. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 272 с.
- Український правопис / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. й доп. Київ : Наук. думка, 1990. 240 с.
- Щітківська Т. Азбучна війна? Як створювали новий український правопис. *Літературна Україна*. 1991. 15 серп. С. 2–3.
- Щітківська Т. Право писати неправильно: реформа нового правопису очима редактора книжкового видавництва. *Освіта*. 1991. 24 трав. С. 2.

MYKOLA STEPANENKO

SPELLING PRACTICE OF THE INDEPENDENCE ERA : “UKRAINIAN SPELLING” IN 1990

*The given research is devoted to the formation specificity of the Ukrainian orthographic code during the Independence period. The methods of “Ukrainian spelling” of 1990 have been clarified in succession. We also logically elaborated the system of innovations within a projection on the developed tradition, standing on the basis that language changes, therefore the spelling code should adhere to the established norms, simultaneously reflecting its up-to-date condition. The focus lies in interpreting the spelling changes of 1990 and 2019, as the spelling code of 1993 did not involve drastic changes. The system of all the latest innovations is analysed in detail. They are classified according to such criteria as terms of the new spelling standards implementation (to be exact, the pronunciation and spelling of words *proiekt, sviashchennyi, Sviatvechir, piv vidra, piv Kyieva, piv yashchyka, pivostriv, pivlitrovyi*), alternative norms (*kafedra / katedra, audytoriiia / avdytoriiia, Hete / Getu, Londona / Londonu, Ivanovi / Ivanevi, arkhymandryt / arkhimandryt, etc.*). It is about non-alternative norms as well (they are related to spelling of parts of the word base, inflections of declension words, words of foreign origin and proper names, and usage of punctuation). Systematized material on graphics, spelling, and punctuation serves as a specific kind of guide for those who will study the dynamics of the newest spelling rules. It was proved that the spontaneous critique of the orthographic system gradually acquired a constructive point, relying not only on intra- but also on extralingual factors. The issue of the modern alphabet war in Ukraine as well as reasons for its occurrence and negative impact on the spiritual and cultural progress of our country have not remained outside the research. The “Project of the Latest Edition of the Ukrainian Orthography” was logically accentuated. It made a great impression on society, though was not legitimized. The emphasis is on the fact that one of the current priorities lies in creating a single spelling model for Ukrainians within mainland Ukraine and in the diaspora. We are confident on the point it will function as an important consolidating factor of the nation.*

Key words: “Ukrainian spelling” of 1990 (1993, 2019), spelling standard, basic principles of spelling code, reformation of the orthographic system, “Skrypnyk’s” spelling code, a single spelling model for all Ukrainians in the world.

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (1990). Ukrainskyi pravopys v onovlenomu vydanni [Ukrainian Spelling in the Updated Edition]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli [Ukrainian Language and Literature at School]*, 2, 74-75 [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (1990a). Masky zniato, abo Yak movoznavstvo pidminiaiut politykanstvom [Mask Off, or How Linguistics is Replaced by Politicking]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, july 29, 2 [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (1990b). Riatuite «Syriiu!» [Save «Syria!»]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, may 18, 1 [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V. (2002). *Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st. [Problems of the Ukrainian Spelling of the 20th–early 21st Century]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V., & Puriaieva, N. V. (Eds.). (2004). *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia [History of Ukrainian Spelling of the 16th–20th Century]: khrestomatiiia*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Novyi ukrainskyi pravopys: yakym yomu buty? [New Ukrainian Spelling: What Is It Going to Be?]. (1990). *Radianska osvita [Soviet Education]*, june 15, 1, 2-3 [in Ukrainian].
- Nykonchuk, M. (1990). Dlia kardynalnykh zmin nema pidstav [There is No Reason for Fundamental Change]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, june 15, 2 [in Ukrainian].

-
- Panko, T., Terlak, Z., Zakhliupana, N., Bilous, M., Piletskyi, V., & Oshchipko, I. (1990). Na Ukraini Syrii nichoho ne zahrozhuie [Syria is Not in Danger in Ukraine]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Ponomariv, O. (1990). A ya za zminy [I am for the Change]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Pravo pysaty nepravylno [Right to Write Incorrectly]. (1991). *Literaturna Ukraina [Literary Ukraine]*, August 15, 3 [in Ukrainian].
- Prosymo pryslukhatysia! Vidkryty lyst do ministra narodnoi osvity URSS [Would You Listen to It! Open Letter to the Minister of People's Education of the Ukrainian SSR]. (1991). *Osvita [Education]*, 18 cherv., 2 [in Ukrainian].
- Rozhchenko, Z. (1990). Reforma... pokhaptsem [Reform... In Haste]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, May 18, 1 [in Ukrainian].
- Rusanivskyi, V. (1991). Shche odna azbuchna viina? [Yet Another Alphabet War?]. *Osvita [Education]*, June 18, 2 [in Ukrainian].
- Sabadash, I. (1990). A slid by pryslukhatysia... [You Should Have Listened...]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Shchitkivska, T. (1991). Azbuchna viina? Yak stvoriuvaly novyi ukrainskyi pravopys [Alphabet War? How was the New Ukrainian Spelling Created?]. *Literaturna Ukraina [Literary Ukraine]*, August 15, 2-3 [in Ukrainian].
- Shchitkivska, T. (1991). Pravo pysaty nepravylno: reforma novoho pravopysu ochyma redaktora knyzhkovoho vydavnytstva [Right to Write Incorrectly: the Reform of the New Spelling from the Perspective of the Editor of a Book Publishing House]. *Osvita [Education]*, May 24, 2 [in Ukrainian].
- Taranenko, O. O. (1995). Linhvistychnyi i sotsialnyi kompleks problem navkolo suchasnoho ukrainskoho pravopysu [Linguistic and Social Complex of Problems of the Modern Ukrainian Spelling]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 3-8 [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys [Ukrainian Spelling]*. (1960). Kyiv: AN URSS [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys [Ukrainian Spelling]*. (1990). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Отримано 17.03. 2021р.